

В. Стецкевич (Кривий Ріг)

## УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД РУМУНСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ 1941-1944 рр. У СУЧАСНОМУ МОЛДАВСЬКО-РУМУНСЬКОМУ ДИСКУРСІ (короткий аналіз)

Сучасне історіописання не терпить вузьконаціональних чи ізоляціоністських підходів і трактувань історичного минулого. На його теренах все більше з'являються колективні, взаємозбагачені й писані із загальноцивілізаційних позицій і підходів наукові дискурси історії. Така актуалізація наукових студій вимагає і від української історичної спільноти принаймні малого: побачити, прочитати й почути те, що пишуть у близькому зарубіжжі, хоча б уже тільки з тих питань, що безпосередньо стосуються української історії та української людності. На теренах історії Другої світової війни такими, скажімо, є ті її складові, що стосуються історії українських земель, які перебували під румунською окупацією: Північна Буковина, Придунайський регіон сучасної Одещини та Трансїстрія — землі від Дністра й до Південного Бугу.

За останні 60 років вітчизняна історіографія зусиллями М. Боднара, П. Брицького, Т. Вінцьковського, С. Гальчака, Є. Горбурова, А. Жуковського, С. Комарницького, М. Михайлуци, В. Щетнікова та інших вивчала окремі складові румунської політики на українських землях. Проте все це висвітлено фрагментарно і ще далеко не повно, а тому ця сторінка — про долю українців під румунами, у т.ч. і в роки війни — виглядає ще слабо вивченою. Тут ще маємо тематично непочатий, величезний дослідницький лан. Адже багато тем, пов'язаних з румунською окупацією, ще й досі лежать «цілинною нивою». Ось хоча б джерелознавчі студії: румуномовні документи й матеріали геть не опрацьовуються українськими істориками; не введені вони й у науковий обіг, не створено в порівняльному ключі праці про румунську і німецьку зони окупації, про румунські етнічні зачистки, про насильницьку румунізацію тощо. Не дивно, що й досі немає узагальнюючих праць про українців, які перебували в румунському ярмі з 1918 р. до 1940 р. і з 1941 р. до 1944 р. Але при цьому вітчизняна історіографія єдина в одному: вона одностайно кваліфікує румунську політику на Північній Буковині, Придунав'ї та в Трансїстрії як злочинну й окупаційну. Щоправда, найчастіше здобутки українських дослідників на теренах цієї новели з історії війни 1941–1945 рр. осмислювалися та описувалися без урахування напрацювань румунських і молдавських дослідників. Їх праці не включалися навіть до історіографічних оглядів. Усі ці три дискурси (молдавсько-румунсько-український) живуть кожен своїм життям і йдуть паралельними шляхами, які не перетинаються. Проте в умовах сьогодення, коли українська наукова історична спільнота намагається увійти в загальноєвропейське і світове річище, такий «ізоляціонізм» є неприпустимим; непродуктивним він є і з суто наукової точки зору. Інтереси науки вимагають від істориків, особливо тих, які працюють на єдиному дослідницькому полі, кооперації зусиль або, принаймні, ознайомлення з напрацюваннями один одного.

Сучасні молдавські та румунські праці, задіяні автором до історіографічного огляду, безумовно, не є репрезентативно достатніми, аби робити безпеляційні й категоричні висновки про стан вивчення, осмислення та висвітлення обраної теми в молдавському та румунському історіописаннях. Не можна відтак робити й категоричні, безпеляційні та узагальнюючі висновки і про рівень науковості та фахові й теоретико-методологічні стандарти, які панують

у цих історіографіях. Однак про певні *тенденції, позиції й підходи*, що зустрічаємо в них відносно тематики про румунську зону окупації в 1941–1944 рр., мову вести і можна, і потрібно. Цього вимагає власне сама історична наука, тим паче, що вже тільки ці «тенденції, позиції й підходи» є до певної міри *викликами* українському історіописанню, на які потрібно відгукуватися.

Румунська історіографія за останні 15–20 років помітно змінила акценти у висвітленні як усієї історії Румунії в роки війни 1941–1945 рр., так і історії Придунав'я, Північної Буковини й Трансїстрії. Там стали простежуватися, хоч і в м'якій формі, але виправдальні мотиви вступу Румунії у війну на боці агресора та діяльності румунської адміністрації на українських землях. При цьому наполегливо проводиться думка, що остання було суто *цивільною*, а її діяльність не кваліфікується як окупаційна. До того ж події на Північній Буковині, на Придунав'ї та в Трансїстрії — тобто на українських землях — подаються вкрай стисло, тезово, проте наголошено (акцентовано) позитивно чи у крайньому випадку — нейтрально; знайти, бодай, натяки на те, що це було агресивне захоплення чужих територій (а вся румунська влада на тих теренах була, за визначенням, окупаційною, жорстокою і цинічною) практично неможливо. Та з іншого боку помічаємо, що часто-густо в працях з історії Румунії в роки війни 1939–1945 рр., а особливо в підручниках непропорційно багато місця відводиться... участі румун та їх армії на завершальному етапі війни — з серпня 1944 р. — уже в складі антифашистської коаліції. Показовим у цьому відношенні є підручник «Історія румун»<sup>1</sup>. З його сторінок постає образ Румунії, яка воювала лише за те, аби виконати «визвольну місію», зміст якої лапідарно викладено у наказі Іона Антонеску: «Воїни, я наказую Вам: перейдіть Прут, розбийте ворога на Півночі і Сході! Визволіть з червоного більшовицького рабства братів! Поверніть країні землі Бессарабії, ліси Буковини, ваші поля та пасовиська». Ось саме виконуючи цю настанову, румунські війська і вступили в бої «з метою визволення територій, захоплених СРСР у червні 1940 року», що, на думку авторів, і сталося, коли «наші (румунські. — В. С.) війська вийшли на лінію р. Дністер» (с. 173). Проте далі ані слова ні про територіально-адміністративний устрій земель, на яких було встановлено окупаційний режим, ні про політику румунізації краю та тотальну експлуатацію місцевих, у тому числі й українських ресурсів, ні про політику геноциду. Натомість, зустрічаємо в сучасній румунській історіографії широкі й розлогі цитати з промов кондуктора (керівника) Румунії в роки війни Іона Антонеску, які за своїм змістом по суті є виправданням дій румунської армії на українських теренах. Особливо показово є передрук його промови в Черноуцах (Чернівцях) у липні 1941 р., які він особисто відвідав, аби в такий спосіб підкреслити всю важливість «повернення Батьківщині Північної Буковини»; зокрема там він сказав: «Тут усе румунське, тут наша колиска, де знаходяться могили наших господарів — славетних воєвод, які створили «фундамент нашого національного багатства»<sup>2</sup>. Звернення сучасників до таких текстів диктатора є досить-таки промовистим фактом... Вислови та ідеологеми на кшталт «визволити з червоного рабства братів», «відновити справедливість», «повернути країні ваші землі» та інші стали чи не найуживанішим слоганом сучасної румунської історіографії війни. Окрім того, у деяких, з виданих за останні роки томах споминів румунських вояків, виразно простежується глорифікація і навіть романтизація їх «походу на Схід». Йдеться, в основному, про спомини окремих представників офіцерського корпусу — безпосередніх учасників походу за Дністер і аж до Дону й Сталінграда. Деякі з них містять не лише спомини, але й певні узагальнення та емоційно-сентиментальні роздуми-рефлексії... Так, у праці «Східна кампанія на порядку денному (1941–1944): північніше Азовського моря, в Криму і південніше Харкова (вересень 1941 —

липень 1942)» полковник, доктор О. Дуцу та Ф. Добре в передмові подають вельми красномовні роздуми й узагальнення, знайдені в 1941 р. у щоденнику підполковника Флоріна Редулеску про румунського вояка, який, «виконуючи наказ Батьківщини, змушений був «спати на голій землі», «пройти сотні кілометрів», «переносити холод, вологість та капризний степовий вітер», але рішуче «вдарив по ворогу, який *захопив частину твоєї землі* і вимагав ще більше»... «Так діяв румунський воїн — розумний і дисциплінований — і в наступний період, коли суворі інтереси війни в коаліції з Німеччиною вимагали продовжувати дії в Криму, південніше Харкова, у Сталінграді і на Кавказі»<sup>3</sup>... Зрештою, вже тільки ці сюжети характеризують всю працю О. Дуцу і Ф. Добре: автори дивляться на минулу війну і похід румунської армії некритично, без почуття вини за завдане горе населенню, без докорів сумління, а головне — не усвідомлюючи, що ті вояки вдерлись на чужу землю і були там в ролі окупанта. Особливо, коли йдеться про «дії в Криму, південніше Харкова, в Сталінграді і на Кавказі», бо ж якщо мотивацію щодо «повернення Північної Буковини» — «колиски румун» — іще хоч якось зрозуміти можна, то інших, окрім як загарбницьких та окупаційних причин, що спонукали румун до походу далеко на Схід, аж до Волги, знайти важко.

Аналіз праць Мусата «Драма великої Румунії», Ж. Бузату «Румунія і світова війна 1939–1945 рр.», Германа Іона «Трагічна історія Буковини, Бессарабії та повіту Герца», Іоана Сильвіу Ністора «Історія румун Трансїстрії», деяких добірок документів і матеріалів, хрестоматій з історії Румунії ХХ ст.<sup>4</sup> переконали: сучасна румунська історіографія всіляко уникає висвітлення окупаційної політики і особливо на теренах Трансїстрії, а якщо й подає такі відомості — то лише позитивні й привабливі для румунського читача; іншими словами — із контексту цих видань Румунія аж ніяк не постає в іпостасі агресора й окупанта, а її спільнота, у т.ч. й наукова, такою, що переживає почуття історичної вини за дії румунської армії на радянських теренах у 1941–1944 рр. Навпаки — її дії мали всі ознаки «відновлення справедливості», а за І. Антонеску — «самої святої боротьби», «боротьби за права предків, битви за румунські ідеали»<sup>5</sup>, а відтак — були цивілізовані і ледь не миротворчі. Отже, маємо своєрідний наголошений позитивізм та свідоме, цілеспрямоване й системне, а не випадкове замовчування багатьох і багатьох сторінок з історії діяльності румунської окупаційної влади на українських землях та особливо голокосту, який вона вчинила тут. Не випадково про нього стали казати, як про забутий голокост Другої світової або як про забуте кладовище<sup>6</sup>.

У виразно позитивістському бачимо діяльність румунської влади і в праці Олівіана Веренка «Цивільна румунська адміністрація в Трансїстрії»<sup>7</sup>, автор якої свого часу займав дуже високу посаду в цьому губернаторстві (Director de Cabinet al Guvernatorului Transnistrie); відтак маємо своєрідний звіт про успішну діяльність румунів на інкорпорованих землях — в Трансїстрії. З точки зору цього автора, адміністрація, та й загалом вся Румунія не займалися експлуатацією та визискуванням цього краю, а, скоріше, дбали й долучалися до його економічного (господарського) та соціокультурного розвитку тому-то тут і «працювали МТС та сільські господарства», існували помірковані податки, функціонувала розгалужена мережа освітніх закладів та — більше того! — адміністрація поставила в села губернії 1100 німецьких тракторів та іншу техніку (р.р. 45–46, 58–59). Не менш показовою в контексті ілюстрації пануючого в сучасній румунській історіографії наголошеного (акцентованого) позитивізму є й праця Іоана Сильвіу Ністора «Історія румун Трансїстрії» (Ioan Silviu Nistor. Istoria Romanilor din Transnistria: organizarea, cultura si jertfa lor. — Galati, 1995 — 162 p.). Досліджуючи історію задніпровських румун з найдавніших часів, автор у VI розділі звертається й до історії

губернаторства Трансністрія 1941–1944 рр., яке існувало, як він пише, «в формі автономної провінції», найвищою владою якої був маршал Іон Антонеску, керівник держави і головнокомандувач румунської армії» (с. 129). З точки зору Іоана Ністора, чи не найважливішою складовою діяльності румунської адміністрації були її зусилля задля розвитку румунської культури краю: тут «були відкриті нові школи та ліцеї як для румун, так і для етнічних меншин...» тощо (с. 131). Отож бачимо, що, з точки зору цього автора, тут етнічно переважали румуни. Думка, як на наш погляд, вкрай дражлива і така, що вимагає доконечно наукової, обґрунтованої та розлогої відповіді. Підсумовуючи діяльність губернатора, І. Ністор стверджує: «губернатор та підпорядковані йому влади дбали про *процвітання* провінції, *поступ* суспільних справ, розвиток шкіл та університету... Є факти, що свідчать про те, що в тяжкі часи, коли війна зруйнувала стосунки між людьми, посеред усіх злодіянь, вчинених нацистами та більшовицькими комісарами, румунська влада намагалась діяти військовими засобами — *стримано і вибірково*, зберігаючи в чистоті, під вищим командуванням маршала Іона Антонеску, геральдику румунської честі та достоїнства» (виділено — В. С.). У цьому фрагменті привернемо увагу читача не лише до вже виділеного нами курсивом, але й до спроби І. Ністора перекласти вину за злодіяння виключно на нацистів та більшовицьких комісарів і в такий спосіб зняти навіть підозри з Румунії в причетності до вчинених на окупованих землях України злодіянь, бо румуни, виявляється, їх не чинили, а лише дбали про збереження в чистоті геральдик своєї честі та достоїнства. (До речі, спроби румун свого часу перекласти всю відповідальність, а відтак — і вину на німців за розстріли євреїв у Трансністрії закінчились тим, що федеральний суд ФРН ще у 1955 р. виніс таку постанову: німецьку відповідальність за дії румун треба відкинути як необґрунтовану... Адже дійсно: землі, які окупувала Румунія, були під її повним контролем та юрисдикцією. (Див.: *Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР*. — Кишинев, 1981. — С. 21).

Наостанок наведемо ще одну промовисту цитату з праці цього ж автора, але вже без коментарів, а тим більш емоційних рефлексій: «Про те, що являла собою Трансністрія на момент приходу радянських військ..., свідчать записки англійського військового кореспондента. У першу чергу, він (кореспондент, а це — О. Верт. — В. С.) підкреслює той факт, що румунський режим «суттєво відрізнявся від німецького». Від Бугу до Одеси шлях радянських підрозділів, з якими йшов... О. Верт, пролягав по «безкрайньому зеленому килиму озимих хлібів». У містах хліб, молоко та інші харчі були у великій кількості за скромними цінами. У розмовах із журналістом мешканці стверджували, що «румун... залишали в покої більшість населення і, що... «румун не дуже чіплялись до людей». В Одесі було багато молоді, захищеної румунською владою. «Тому переважна більшість одеської молоді не була депортована ані до Німеччини, ані в інші місця. Молодь не рекретувалась у румунську армію» (с. 132; все, що взято в цій цитаті в лапки, — це цитати з щоденника О. Верта, запозичені І. Ністором).

Не претендуючи на безапеляційність, а тим паче на остаточність наших висновків, все ж наголосимо: вже тільки наведені вище фрагменти з румунської історіографії наполегливо закликають вітчизняних істориків до ґрунтовних досліджень історії Трансністрії і Північної Буковини в роки війни та й до уважного вивчення румунської наукової продукції з історії Другої світової війни і ретельного опрацювання румунськомовних джерел. (*До сказаного до речі додати так: в українській періодиці, особливо на сайтах електронних засобів інформації в останні роки стали з'являтися матеріали, які частково, але перегукуються з румунськими, в яких як уся румунська зона окупації, так*

і м. Одеса зокрема не постають лише у чорних фарбах. Отож і маємо таку собі інформацію для роздумів. Пошлемося лише на одну публікацію Володимира Грідіна «Темное пятно: Транснистрия...» (Див.: «Слово». — Общественно-политическая газета. Одесса. — № 28 (243). — июль 11, 1997 год), в якій він стверджує: коли стало в пресі «з'являтися децю» (мається на увазі із споминів тих свідків, які пережили окупацію в Одесі), то «багато хто сприйняв це як одкровення, якщо не маленьке чудо», та коли за справу взялися історики, то вийшов сумбур..., тому що «історія сама не точна наука». Ось і виходить: в одного професійного історика: «економічне життя в Одесі практично замерло», у той час як інші визнають, що працював і порт, і судноремонтний завод, не кажучи вже... про ковбасну і кондитерську фабрики... Зовсім в іншому ключі — виразно позитивному — В. Грідін пише про книгу німецького дослідника Еккергарда Фолькля «Транснистрия и Одесса (1941–1944)», яку автор називає «всеохоплюючою»... У кінці книги автор закликає створити працю, яка буде висвітлювати всю «організацію цього (румунського — В. С.) режиму і його головну тенденцію — облаштування «Марселя Чорного моря» (за висловом Е. Фолькля): і спроби відродити промисловість із сільським господарством (а не лише їх «пограбування» при відступі), і наявність науки та культури (як прояв одеської самодостатності), і підпільний рух — не лише за партійним завданням, але і стихійне — перед визволенням, і трагедію єврейського населення..."; торкається В. Грідін і остарбайтерів, але при цьому зауважує таке: з Одеси «не було примусової висилки до Німеччини...». Як бачимо і в Україні є публікації-подразники, які вимагають всеохоплюючих досліджень історії румунської окупації).

У пострадянській (кінець ХХ ст. — початок ХХІ ст.) молдавській історіографії Другої світової війни знайдеться не дуже багато наукових праць, які цілеспрямовано, або, бодай, дотично торкаються діяльності румунської окупаційної влади на українських землях. Здебільшого молдавські автори описують історію рідного краю в ті часи. І це — цілком зрозумілий підхід. Проте маємо й такі праці, що напряду зачіпають Північну Буковину, південно-західні (Придунайські) землі України та Трансністрію. До числа таких, перш за все, належать праці А. Петренка «Бессарабия в добу світової війни. 1940–1944», А. Морару «Історія румун. Бессарабія і Трансністрія. 1812–1993» та ін.<sup>8</sup> В останній, як це видно вже з її заголовка та й усього її змісту, автор головню й акцентовано розповідає про румунів; причому йдеться про них не лише на теренах Бессарабії, але й Трансністрії, де об'єктивно і незаперечно переважали не вони, а українська людність. Безумовно, А. Морару мав повне право обрати такий підхід, тим паче, що він не оминає й українців; проте, принаймні в розділі, присвяченому війні 1939–1945 рр., українці та й інші етноси Трансністрії постають як об'єкт «підкування» й усіляких «турбот» румун (саме румун, а не молдаван); відтак і маємо: з одного боку, — як позитивний чинник у діяльності румун у Трансністрії, автор подає, скажімо, факт налагодження ними видання періодики, а з іншого — рух опору «невдячного населення», який А. Морару потрактовує як «підривну діяльність прорадянських сил», яку здійснювала «широка мережа шпигунів, диверсантів, терористів, злодіїв, за допомогою яких НКВС та НКДБ боролися проти Румунії»<sup>9</sup>.

Ці зауваження до праці А. Морару змушують пильніше придивитись до всього молдавського наукового доробку праць з історії Другої світової війни та спробувати зрозуміти, «з ким вони воюють ще й досі» і як вони позиціонують себе в європейській історіографії Другої світової війни. Видається, що молдавська історіографія війни могла б стояти окремо над «двобоєм» і вище тих сторін, які в роки війни були по різні сторони барикад, — між (чи над) «агресором і жертвою», — та займати політично незаангажовану, фахову, наукову, об'єктивну і виважену позицію. Адже об'єктивно: Молдова та й її

людність (молдавани) самі були «під румунами» в 1941–1944 рр., а з іншого боку — вони не причетні до окупаційного румунського режиму на українських землях. Тягар «окупанта» на молдаванах не лежить; українці ніколи не сприймали їх як окупантів: підстав для цього не було і немає. Інша справа — румуни, їх участь у війні на боці агресора та їх «хазайнування» на окупованих українських землях. Проте спільну мову, сповідування єдиних підходів та схожої парадигми до висвітлення участі Румунії в Другій світовій війні частина молдавських істориків з колегами з Бухареста знаходять — і знаходять її, перш за все, на антирадянському та антиімперському підґрунті<sup>10</sup>. І саме ці чинники їх об'єднують, що й породжує і румунську апологетику, і спільні підходи до осмислення усєї історії Молдови радянської доби і, в тому числі, подій 1939–1945 рр., включно з подіями, що відбувалися на українських землях, які перебували під владою румунів. І це — один із чинників, що виразно впливає на потрактування частиною молдавських вчених історії Другої світової війни. Так, скажімо, події 1940 р. вони подають виключно як «встановлення радянського тоталітарного режиму», а вся історія Молдови радянських часів оцінюється як негативна сторінка в житті молдавського народу, та й повернення радянської армії в 1944 р. — це не звільнення від окупації, а «поновлення старої радянської диктатури» з усіма її негативними наслідками». Загальновідомо, що радянська влада мала чимало вад; сказано про це вже багато й доведено аргументовано. Проте не бачити позитиву у визволенні Молдови тільки тому, що це зробила радянська влада та її армія, теж немає підстав. Як немає підстав і політизувати це питання й оцінювати його виключно з антирадянських та політико-ідеологічних позицій, або через призму «більшого чи меншого зла». Визволення всіх народів у роки війни від німецької та їх союзників окупації, як і перемога над ними антифашистської коаліції, можуть бути об'єктивно оцінені лише у вимірах загальнолюдських та гуманістичних цінностей. Ось саме з таких позицій і оцінює світова наукова спільнота перемогу антифашистських сил у Другій світовій війні, на заключній фазі якої у визволенні народів Європи від німецьких окупантів брала участь і Румунія, що в румунській історіографії подається як виключно позитивна сторінка їх історії...

Іншим, але менш потужним, є фактор впливу румунської історіографії й історіософії війни на молдавське історіописання. Це видно неозброєним оком. Та є тут, як видається, ще й чинник, пов'язаний із самоідентифікацією (або пересамоідентифікацією) частини істориків Молдови. Це розпочалося з утворенням суверенної республіки і, як виявляється, триває там ще й досі, супроводжуючись перманентними і жорсткими дискусіями. Йдеться про те, що одна частина молдавських істориків залишилася або на промолдавських і за орієнтацією радянських позиціях, інша — на промолдавських і модерних та загальноцивілізаційних позиціях, позбавлених партійно-класових та радянських підходів. Там є досить — таки впливова і відверто прорумунська група істориків\*, які повністю ототожнюють себе з румунами етно-культурно, мовно, ідеологічно, ментально й історично; ось чому вони часто-густо і концептуально, й історіософськи, і, з їх точки зору, «органічно й об'єктивно» переходять на позиції, напрацьовані румунськими істориками; простежуються тут і однотипні теоретико-методологічні підходи та парадигми, і такий собі спільний концептуальний прорумунський (пробухарестський) кут зору на проблеми історії, схожа риторика та і спільне (ототожене, суголосьне) розуміння й потрактування історії Румунії в роки війни 1941–1945 рр. та її «місії» на українських землях у ті часи. Все це створює враження про певну вторинність молдавського сучасного наукового дискурсу історії війни та «повторення вже

\* Праці цих істориків в основному й розглядаються в цьому повідомленні.

пройденого», а не про виразне лідерство чи впливи його на румунську історіографію. Не дивно, що в останні роки й частина підручників з історії власного народу і в Бухаресті, і в Кишиневі мають одну й ту ж назву — «Історія румун». Іншими словами бачимо не просте ототожнення молдаван з румунами (тому й підручники пишуться з історії румун), а концептуальне бачення й трактування цієї історії як єдино цілісного народу, поєданого спільною долею, але поки що розділеного\*. Ось звідки й така собі «братерська солідарність» частини кишинівських істориків з бухарестськими, суголосна риторика тощо. Чи то є своєрідний спосіб Кишинева засвідчити свою етно-культурну, кровну ідентичність з румунами чи насправді то наукова й фахова позиція, сказати важко, тим паче, опираючись на доволі-таки вузьке коло джерел, якими послуговується автор. Проте є певні підстави думати, що така «румунськість» частини істориків Молдови постала скоріше на позанауковому підґрунті, аніж на науковому. Ця думка безумовно вимагає певного уточнення й пояснення: для автора цього тексту визначення «румунське», «румунськість» чи «прорумунські позиції» не є синонімом визначення «неправильне» чи, ще більше сильно б сказати, «антинаукове», оскільки воно і не несе, визначення «виключно позитивне». Це, скоріше за все, позначення місця походження історіографічного продукту, а не критерій оцінки чи сама оцінка здобутків румунських і молдавських істориків.

Найцікавішим для цього аналізу є висвітлення румунської окупаційної політики на сторінках підручників з історії румун — цього найбільш масового носія історичної думки і найпотужнішого ретранслятора історичних знань. Переважна більшість сучасних молдавських підручників події війни 1941–1945 рр., участь у ній Румунії та причини її участі у війні, перш за все, ув'язують в єдине логічне річуще з діями Радянського Союзу в 1940 р., а відтак розглядають і трактують вступ Румунії у війну проти СРСР як акцію, спрямовану «на відновлення справедливості», як «вимушений крок» задля повернення незаконно відібраних коронних земель у 1940 р. (йдеться перш за все про Північну Буковину та Придунайські землі). При цьому пакт Молотова-Рібентропа і таємні протоколи до нього є висхідною точкою і найголовнішим аргументом для, бодай, і непрямого, а подекуди й опосередкованого, але все-таки виправдання дій Румунії в 1941 р. У концентрованому вигляді позицію Румунії в 1941 р. та її наміри І. Ожог та І. Шаров у підручнику «Краткий курс лекций по истории Румын» (Кишинев, 1997) подають так: «На думку більшості істориків, головною метою Антонеску у війні проти СРСР було *повернення* Бессарабії та Північної Буковини, *відібраних* в Румун *силою* в червні 1940 року» (с. 181) — (виділено В. С.).

Саме в такому ракурсі — приховано м'якому і по суті виправдальному — подає сьогодні молдавська історіографія мотиви участі Румунії в агресії проти СРСР та й усю її участь у гітлерівській коаліції. Натомість окупаційна політика румун на українських землях (і особливо в Трансністрії) практично випадає. Принаймні у тому ж підручнику І. Ожога та І. Шарова про неї — ані слова. Як скажімо і в підручнику В. Васілосо<sup>11</sup>. Тобто навіть з подієво-фактографічної точки зору автори вчинили некоректно: для читача свідомо чи підсвідомо, але все-таки створена «біла пляма»; звідси — й повне замовчування злочинів (вже давно доведених документально, чітко трактованих з юридичної точки зору та й добре описаних у літературі!) румун у цій зоні окупації, особливо коли йдеться про «забутий» румунами Холокост на Задністрів'ї.

\*Офіційну позицію з цього приводу в липні 2006 р. висловив президент Румунії: наша країна «все ще залишається розділеною на дві країни, проте румуно-молдавське об'єднання обов'язково відбудеться...» (Аргументы и факты. Молдова. — №27 (519). — Июль 2006. — С. 1).

По суті то й же самий висновок можна зробити і стосовно висвітлення румунської окупації на українських землях у підручнику з історії румун Д. Драгнева, С. Драгнева, В. Мискевки, В. Варти та І. Шишкану, написаному, як стверджують автори, «з урахуванням останніх наукових досягнень та на об'єктивному підґрунті» (с. 3) і виданому з грифом «АН Республіки Молдова Інститут історії» в Кишиневі у 2002 р.<sup>12</sup> Попри обіцяного об'єктивного опису, принаймні стосовно Трансністрії та інших українських земель, які в 1941–1944 рр. були під румунською окупацією, знаходимо лише один абзац (всього 9 рядків!) про територію між Дністром та Південним Бугом. Зміст цього абзацу виразнено висвітлює концептуальні й наукові підходи й позиції авторського колективу щодо румунської окупаційної політики на українських землях, хоча б на території Трансністрії, бо про Північну Буковину, Хотинський, Аккерманський (Білгород-Дністровський) та Ізмаїльський повіти автори взагалі не згадують, вважаючи, що це «споконвічно румунські землі»... Новела про Трансністрію в цьому навчальному посібнику виглядає таким чином: «Відмінною від Бессарабії була система керування Трансністрією, яка була передана Німеччиною під румунську адміністрацію в якості мандатної території. Губернатором Трансністрії був призначений професор Алексіану. Тут була запроваджена німецька валюта. Замість радянської адміністрації була створена румунська: префекти, претори, сільські старости тощо. Частина місцевих підприємств була передана в приватні руки, інша — була підпорядкована державі. Колгоспи і радгоспи збереглися, проте були перейменовані в «громадські господарства». Закінчується «сюжет» про Трансністрію так: «В березні-квітні 1944 р. на частині території Бессарабії та Трансністрії, а після Ясько-Кишинівської операції — на решті їх частини — було відновлено комуністичний режим». (С. 281).

На окремий історіографічний аналіз — більш конкретний і розлогий — заслуговує доробок Радіки Соловей і, перш за все, її дисертаційне дослідження «Діяльність губернаторства Трансністрії в соціально-економічній та культурній галузях. 19 серпня 1941 — 29 січня 1944», яке «присвячене вивченню стану Трансністрії (території між Дністром і Бугом) в роки румунської цивільної адміністрації»<sup>13</sup>. Автор стверджує, що «наукового осмислення економічної та соціокультурної політики цієї (румунської — В. С.) адміністрації в Трансністрії не існувало («*nu exista*») (с. 3). Та це лише почасти так: радянські історики вивчали історію Трансністрії, отож і маємо певний історіографічний доробок. Інша справа, які теоретико-методологічні підходи використовувалися при цьому та яку питому вагу в ході узагальнень мали політико-ідеологічні чинники. Чого тільки варті були замовчування румунської теми та румунського територіального питання при потрактуванні пакту Молотова-Рібентропа та додаткових (таємних) до нього угод... Проте з фактографічно-подієвої точки зору радянська історіографія описала історію румунської окупаційної влади досить повно. Виваженою вона була і в оцінках румунського окупаційного режиму: це була жорстока влада окупанта, який намагався не відставати від свого старшого партнера і поводився на українських землях як грабіжник, а відтак він (цей окупант чи в одностроях румунської армії, чи в цивільному одязі) кваліфікувався як військовий злочинець. Та Р. Соловей з такими оцінками категорично не погоджується. Вже в історіографічному огляді вона, наприклад, стверджує таке: «На думку Н. Лебедева, румунська влада начебто встановила на радянській території режим окупації, пограбувань та вивезень в Румунію промислових об'єктів культурних, наукових та історичних цінностей... (с. 3). Безпідставно, на її думку, звинувачують румунську адміністрацію в грабунках також і українські історики В. Егоров та М. Зотов, які «помилково (eropat) вважали, що румунська адміністрація начебто встановила колоніальний

режим, і цим самим населення було позбавлене економічних і політичних прав; більше того — ці автори, на думку Р. Соловей, «безпідставно стверджують», що адміністрація здійснювала «пограбування радянського майна», а ось про «реальну діяльність структур губернаторства автори (В. Егоров та М. Зотов) не написали жодного рядка» (с. 4). Цікавий нюанс: Р. Соловей влучно помітила, що ці два автори дещо однобічно і вибірково, напевне, з метою посилити темні сторони румунської окупації, назвали одні навчальні заклади, що діяли за румунської адміністрації (в основному початкові школи, професійні та комерційні), але не назвали гімназії, ліцеї та й Одеський університет, які румунська влада дозволила відкрити. При цьому автор категорично наголошує, що закони історичного дослідження вимагали від істориків сказати про це, але В. Егоров і М. Зотов цього не зробили. І тут їй зауваження цілком фахово виправдане. Та зауважимо, що ці ж вимоги і закони історичного дослідження — і, перш за все, дотримання принципів об'єктивності та історизму! — адресовані і є атрибутивними для всіх без винятку дослідників історичної минувшини, вони мають універсальний характер, діють у світовому просторі та часі, і жодні кордони чи політичні й національно-державні уподобання не мають над ними сили. Це — істина, яка має таку ж саму силу, що в Молдові, що в Румунії, що в Україні... «Цінності й критерії науки ті самі по всьому світу» (Г. Грабович).

У дуже критичному ключі розглядає Р. Соловей і напрацювання молдавських істориків радянської доби — С. Гратиніча та І. Левіта<sup>14</sup>. Практично вона не сприймає жодних ані фактографічних, ані узагальнюючих висновків цих істориків, і особливо тих, в яких румунська окупаційна влада подається в критичному ключі. Зовсім в іншій тональності (позитивній) аналізує Р. Соловей доробок румунських авторів — А. Морару (A. Moraru), В. Добрінеску (V. F. Dobrinescu), І. Константіна (I. Constantin) та ін.

Загалом аналіз праці Р. Соловей не залишає сумнівів у тому, що в ній хоч і м'яко, проте послідовно й наполегливо проводиться думка про *позитивні* наслідки діяльності румунської цивільної адміністрації в соціально-економічній та культурній сферах на теренах Трансністрії. Для цього вона задіяла велику кількість архівних джерел із Бухарестського національного архіву (кількісно саме їх задіяно найбільше в розвідках Р. Соловей) та Молдавського національного й Одеського обласного держархівів (ф. 2249 та 2264). При цьому помічаємо, що вона залучила лише ті архівні джерела й факти, відомості й витяги з них, які чи то в позитивному, чи то в нейтральному світлі розкривають діяльність румунської адміністрації в Трансністрії. Можна додати-таки переконливо сказати, що вся архівна евристика Р. Соловей була спрямована на залучення архівних джерел, що дозволяють показати позитивні здобутки цієї адміністрації. Та одночасно, задля зміцнення своїх висновків, позиції та прорумунської апологетики, вона залучила в союзники такого знаного історика, як О. Даллін (A. Dallin), який свого часу стверджував: встановлений у Трансністрії режим був толерантним до населення краю. Його політика була «м'якою» і різко контрастувала з німецькою<sup>15</sup>, а в період з весни 1942 р. до літа 1943 р. провінція навіть переживала помітний економічний і культурний розвиток (с. 9). Власне з цією ж метою залучено і працю французького колективу авторів, а точніше їх припущення про те, що умови життя населення в провінції були дещо кращі, аніж на інших територіях, окупованих німцями... (с. 10). Такі висхідні позиції разом із задекларованою метою «об'єктивно висвітлити події і факти, які були проігноровані та сфальсифіковані представниками радянської історіографії» (с. 14) й *зумовили* її рефлексії, реакції (реактивність), кут бачення проблеми з позицій «наших» (своїх) на «чужих» радянських, визначали весь зміст дослідницької частини дисертації

Р. Соловей, добір документального матеріалу, а зрештою, і всі узагальнення, оцінки, потрактування і висновки та її мінімальну креативність; за Р. Соловей румунська влада посутнісно *не була окупаційною, жорстокою і колоніальною*. У працях Р. Соловей румуни та їх дії у Трансністрії не позначені словами «окупант» чи «окупаційна влада»; відтак і не дивно, що вже в назві її дисертації йдеться про «діяльність губернаторства Трансністрія», а в тексті розкриваються заходи румунської цивільної адміністрації, які за своїм спрямуванням і наслідками не «тягнуть» на їх кваліфікацію як окупаційних; як аргумент на користь такого висновку Р. Соловей висловлює думку про те, що «Румунія, приймаючи на себе керівництво Трансністрією, не претендувала на територію на Схід від Дністра», а в економічній царині вона (адміністрація) взяла на себе такі завдання: «задоволення продовольчих потреб населення, забезпечення провіантом армії і відправка якомога більшої кількості продукції в Румунію». Щодо стосунків місцевого населення з румунською адміністрацією, то Р. Соловей вважає, що вони «загалом були доброзичливі» (с. 125), але все ж «було розкрито *багато ворожих* (курсив — В. С.) до нової адміністрації течій, до числа яких, перш за все, треба віднести український ірредентизм (націоналізм)». (С. 127). Останнє зауваження привертає до себе особливу увагу не лише тим, що румунська окупаційна влада змушена була «звертати» увагу на український ірредентизм, що й було зафіксовано в румунських джерелах, в яких, зрештою, дослідниця й знайшла такі свідчення. Цікавіше інше: в радянській історіографії йшлося в основному про партійно-радянське крило Опору румунам; про націоналістичне ж — практично нічого, або якщо йшлося, то в негативному контексті (як про посібництво окупантам). Нині ж і в українському, і в молдавському, і румунському історіописаннях тема українського ірредентизму посідає все помітніше місце. Принаймні вона не замовчується. Хоча, як на наш погляд, вивчення теми «Український ірредентизм у Румунській зоні окупації» вітчизняними істориками ще далеко до завершення. І хоча фрагментарно багато чого вже висвітлено в цій царині, проте крапку тут ставити ще рано.

Та, повертаючись до дисертації Р. Соловей, наголосимо, що автор з одного боку, і це незаперечний і позитивний здобуток цієї праці — помітно і часто-густо адекватно збагатила фактографічну та джерельну складову історіописання теми «Трансністрія в роки війни 1941–1945 рр.» Проте з іншого боку помічаємо й інше: авторка практично уникла розмови про цю адміністрацію як *посутнісно окупаційну* з усіма її діями і наслідками; обійшла вона увагою й політику румунізації як стрижень політики окупантів в культурницькій сфері. І хоча автор і стверджує, (особливо це наочно добре видно з таблиць-додатків), що з 2051 школи, які діяли в Трансністрії в 1941–1942 рр., 1667 припадає на українські<sup>16</sup>, це не спростовує нашу тезу про силоміць нав'язану румунізацію, тому що справа тут не стільки в кількості таких шкіл (у даному випадку українських за контингентом учнів!), скільки в *програмах викладання*, за якими навчали тих українців-школярів; а вони були суто прорумунські; українська й українознавчі складові в них геть були відсутні. А з іншого боку, цифри, наведені Р. Соловей про загальну кількість шкіл і відсоток серед них українських шкіл, при детальному й неупередженому їх трактуванні, незаперечно свідчать: на цих теренах була абсолютна більшість українських шкіл (чого не могли не визнати й румуни і що зафіксували їх статистичні звіти!), а це є переконливим доказом того, що за своїм національним складом (та більше того, й історично!) це були суто українські землі, корінному народові якої румунська цивільна адміністрація насильницьки накидала ярмо поневолення й румунізації<sup>17</sup>. Та про це Р. Соловей не пише, як не пише вона і про більш суттєве й концептуальне: за румунськими губернськими інституціями й

адміністративними установами, які діяли в Трансністрії в 1941–1944 рр. і які Р. Соловей наполегливо подає *тільки як цивільні* установи (неначебто це виправдовує їх окупаційний статус), автор не побачила і не висвітлила *долю Людини* під чужинцем; причому не побачила і не висвітлила Людину та її долю безвідносно до її національної чи конфесійної приналежності, віросповідання та політико-ідеологічної орієнтації, людини яка була під окупантом і для якої вона (та влада) була за визначенням чужа.

Проте в сучасній молдавській історіографії війни 1939–1945 рр. зустрічаємо і зовсім інші підходи й трактування подій тих часів. Їх втілює колектив авторів підручника «История республики Молдова: с древнейших времен до наших дней» (Кишинев, 1998), Василе Статі в підручнику «История Молдовы» (Кишинев, 2003) та ін. В останньому розділі «Холокост по румынски» В. Статі критично і виважено оцінює діяльність румунської окупаційної адміністрації, а саме: її агресивну і тотальну політику румунізації, яку кондукетор Антонеску розпочав з акцій проти єврейського населення. В. Статі на с. 365 цитує останнього: «Я (Антонеску) виступаю за насильницьке виселення всіх єврейських елементів із Бессарабії та Буковини... *Також треба робити і з українськими елементами...* Мене не цікавить, чи ввійдемо ми в історію як варвари... Якщо треба, стріляйте з кулеметів» (виділено — В. С.). Іншими словами, зверхність та українофобство були притаманні найвищим румунським посадовцям і, як і юдофобство, набули в роки війни статусу офіційної політики і практики Бухареста. Проте румунська історіографія, як іронічно зауважує В. Статі, безупинно стверджує, що їх армія «завжди і повсюдно «була тепло прийнята» — і коли напала в січні 1918 р. на Молдавську Демократичну Республіку, і коли в тому ж році придушила повстання угорців, і в Одесі в 1941 р., і під стінами Сталінграда, і біля... Дону в 1942–1943 рр. ... Румунська армія завжди і всіх рятувала — і угорців у 1918 р., і молдаван у 1918–1940, і євреїв, циган, українців з Молдови, Одеси, Трансністрії...» (С. 366) Додамо від себе: ще й Північної Буковини та Придунав'я. Не оминає В. Статі і мотивацію участі Румунії у війні проти СРСР та її політики на теренах, що простяглися на Схід від Дністра. З цією метою він звертається до румунських першоджерел, у тому числі до газет, що виходили в Бухаресті; так він цитує фрагмент з газети «Viaca» ("Життя") за 4 жовтня 1942 р.: «Румунський народ задихається в своїх кордонах й докладає всіх зусиль, аби можна було здійснити такий подих. Та що б мати таку можливість, він повинен перенести свої кордони під ворота Азії» (с. 369). (Принагідно додамо: *ще в добу радянської влади в Молдові ряд вчених аргументовано викривали апетити та претензії румунів на землі, що лежали на Схід від кордону, а саме — на землі між Південним Бугом і Дніпром, в їх нижній течії — як «історично приналежні Румунії».* Так, на підставі аналізу румуномовної періодики (газ. «Albina», «Basarabia», «Viata» та ін.) С. А. Ґратиніч переконливо довів: *румунські історики шляхом пошуків різноманітних доказів брали в цьому безпосередню участь.* З цією метою вже в грудні 1941 р. вони організували спеціальну конференцію «про Українську Румунію», на якій, скажімо, К. Джуреску в доповіді «Молдавське населення в гирлі Дніпра і Бузу в ХУІ–ХУІІІ століттях» стверджував: «Під Україною треба розуміти північну територію з центром у місті Києві..., землі, розташовані на схід від Дністра, були заселені румунами сотні років, що дає нам сьогодні (грудень 1941 р. — В. С.) незаперечне право на цю область», а звідси й висновок — *про право Румунії «на допомогу своїм братам».* Аргументи на користь прав румунів на південно-українські землі навів у газеті «Transnistria» і президент Румунської академії наук.

Нагадаємо тут і такий історичний факт: І. Антонеску до певної міри «вагався»: переходити його війську Дністер чи ні? Адже спочатку він мріяв у

ході «східної кампанії» повернути лише те, що втратила Румунія в 1940 р. внаслідок реалізації пакту Молотова-Рібентропа. До речі, саме так він говорив і румунським солдатам.:» Ви йдете за Тису і Прут повернути те, що забрали совєти». Проте, з одного боку — апетити, що зростали по мірі просування військ агресора на Схід, та тиск Німеччини на режим І. Антонеску, а з іншого — реваншистські настрої всередині країни, «запаморочення від успіхів» та й «наукові обгрунтування» істориків на право Румунії на південні українські землі аж до Дніпра підштовхнули його віддати своїм військам наказ про подальшу участь у війні проти СРСР і просування аж до Волги й Дону).

З позиції загальнолюдських (а не «урапатріотичних» і «ностальгічних»), на які страждає певна частина румунських істориків) описує В. Статі і політику «зачисток» територій по-румунськи: румуни вели боротьбу, пише він, не лише проти більшовизму, — хоча і «прикривалися» саме цим гаслом, — вони захищали підпорядковані їм території практично від всіх, окрім німців, румунів та молдаван, яких вони нарекли теж румунами, а вся «Трансністрія» і в меншій мірі Північна Буковина й Бессарабія зазнавали постійних виселень українців. Так, тільки в квітні 1943 р., зачищаючи Рибницький район, румуни виселили в район Очакова 3 тис. українців. Ще більш жорстоку — фактично на винищення — проводила румунська адміністрація політику відносно єврейського населення: на їх руках кров тисяч і тисяч євреїв, тих, що жили на теренах Трансністрії, так і депортованих з Молдови і Північної Буковини за Дністер. Іншими словами, на думку В. Статі, румуни причетні до голокосту, і вже тільки ця складова діяльності їх цивільної адміністрації красномовно свідчить про сутність їх окупаційної політики на українських землях<sup>18</sup>. До цього додамо лише одне: цю трагічну сторінку румунської окупації, на жаль, сьогодні часто-густо не помічають багато істориків суверенної Молдови та Румунії...

Загальна картина, що постає з аналізу вже того невеличкого, проаналізованого автором доробку молдавських і румунських дослідників історії Трансністрії, Північної Буковини та Придунав'я, засвідчує, що ця проблематика ними розробляється постійно; особливо активізувався процес її осягнення в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст.: розвал СРСР, кінець існуванню соцтабору та поява на політичній арені суверенної держави Молдова помітно і суттєво вплинули на все молдавсько-румунське історіописання війни. Чимало там є й цікавих сюжетів, які напряду зачіпають українську складову історії часів Другої світової, так як і в українській історіографії війни 1939–1945 рр. є чимало новел, що органічно могли б вписатися в молдавсько-румунський історичний дискурс. На жаль, взаємообміну між ними поки що майже немає, як немає і наукових діалогів, дискусій та посутносних обговорень проблем чи фрагментів історії, причому навіть таких історій, які в силу історичних обставин багато в чому можуть претендувати на «спільні історії» (або, як їх називає автор, «межові історії») до числа яких належить Північна Буковина — такий собі спільний етнічний, за Норманом Дейвісом, «плавильний казан» чи «космополітичне прикордоння». Окрім цього додамо й таке: на наше переконання Північна Буковина тяжіє до центральноєвропейської цивілізаційної царини, вкупі з якою тут же і наші Закарпаття (Прикарпатська Русь), і Галичина, і Волинь, але тут же органічно і не наші — Чехія, Моравія, Штірія, Сілезія, Трансильванія та інші землі, що й створюють такий собі поліетнічний центральноєвропейський осередок. Спільні наукові проекти, обмін інтелектуальними та науковими здобутками кожної з цих трьох історіографій, взаємозалучення джерел (і в першу чергу румуномовних українською стороною) та інше можуть дати серйозне прирощення наукових знань у цій царині історії Другої світової та збагачення її наративів. Справа залишається лиш за малим...

... Враховуючи закони історіографічного жанру, насамкінець подамо перелік тем, які, як на наш погляд, є актуальними і заслуговують на особливу увагу вітчизняних дослідників; серед цілої низки назвемо такі:

- економічна експансія Румунії на захоплених українських землях;
- політика румунізації на українських теренах та її наслідки (1941–1944);
- суспільно-політичне та культурницьке життя під румунами;
- румунський голокост;
- релігійне життя на окупованих Румунією територіях (румунізація релігійного життя);
- етно-національна політика румунської адміністрації на українських землях 1941–1944 рр.;
- колаборація в румунській зоні окупації;
- діяльність ОУНівських організацій у румунській зоні окупації;
- румунська окупація: історіографічний та джерелознавчий аспекти проблеми;
- румунський окупаційний режим: історико-порівняльний аналіз на тлі німецької окупаційної політики та ін.

<sup>1</sup> *Octavian Cristescu, Vasile Pasaila, Bogdan Teodorescu, Raluca Tomi. Istoria Romanilor. Epoca moderna si contemporane. — Bucuresti, 1999.*

<sup>2</sup> *Jipa Rotaru, Alesandru Dutu, Florica Dobre. Compania Din Est ordine De Zi (1941–1944). — Vol. 1. — Editura Metropol. — 1993. — P. 78.*

<sup>3</sup> *Alesandru Dutu, Florica Dobre. Compania Din Est i ordine De Zi (1941–1944). La Nord De mare Azov, in Crimeea si la sub De Harcov. (Septembrie 1941 — iulie 1942). — Editura Vacile Carlova, 1997. — P. 7, 8.*

<sup>4</sup> *Musat Mircea Drama Romanici Mari. — Bucuresti, 1992; Buzatu Gn. Romania si rozboiul din 1939–1945. — Jasi, 1995; Gherman Jon. Istoria tragica a Bucovinei, Basarabiei si tinutului Herta. — Bucuresti, 1993; Ioan Silviu Nistor. Istoria romanilor din Transnistria: organizarea, cultura si jertfa lor. — Gluj-Napoca, 1995; Istoria Romanilor intre 1918–1944: Culegere de documente. — Bucuresti, 1982; Istoria Romanilor. Epoca contemporana. — Chisinau. — Galati, — 1992 та ін.*

<sup>5</sup> *Jipa Rotaru, Alesandru Dutu, Florica Dobre. Ibidem. — P. 9, 10.*

<sup>6</sup> Див. детальніше в кн.: *Fisher I. S. Transnistria: The Forgotten Cemetery. — New York — London, 1969.* Окрім того, детальніше див.: *Попович Т. Черновцы 1941 года: Гонения, гетто и высылка. — Иерусалим, 1971; Черновцы в период немецко-румынской оккупации: Черная книга. — Иерусалим, 1980; Стародинский Д. З. Одесское гетто. Воспоминания. — Одесса, 1991; Сушон Л. П. Транснистрия: евреи в аду. — Одесса, 1998. Милевский С. Транснистрия — символ геноцида // 2000. Информационный бюллетень. — 17.08.2006 ([HTTP://2000.net.ua](http://2000.net.ua)); Кохрим Ф. Транснистрия: евреи в аду // Слово. Общественно-политическая газета; г. Одесса. — № 41 (308). — Октябрь 16, 1998; Чорный С. Транснистрия. Забытый холокост//[HTTP://Shoa.com.ua/php/Content/view/64/9](http://Shoa.com.ua/php/Content/view/64/9); Боровой С. Гибель еврейского населения Одессы во время румынской оккупации. — К., 1991 та ін.*

<sup>7</sup> Див.: *Olevian Verenca. Administratia civila Romana in Transnistria. — Chisinau, 1993 — 136 p.*

<sup>8</sup> *Petrencu A. Basarabia in a doilea rozboi mondial 1940–1944. — Chisinau, 1997; Moraru A. Istoria Romanilor. Basarabia si Transnistria. 1812–1993. - Chisinau, 1995 та ін.*

<sup>9</sup> *Moraru A. Ibidem. — P. 370, 371.*

<sup>10</sup> Румунський історик Іон Константин, пояснюючи російську імперськість в книзі «Бесарабія під радянською окупацією від Сталіна до Горбачова» (Ion Constantin. Basarabia sub ocupatie sovetica de la Stalin la Gorbaciov. — Bucuresti, 1994), як аргумент

на користь тези про російсько-радянську імперськість та її агресивність і перманентність, наводить як своєрідний епіграф думку М. Гоголя про те, що «у Росії — жодного кордону, жодного кінця на європейсько-азійському просторі» (С. 3).

<sup>11</sup> *Vasile Vasilos. Istoria Romanilor: curs universitar.* — Chisinau, 2003.

<sup>12</sup> Див.: История румын с древнейших времен до наших дней. — Кишинэу, 2002. — С. 3.

<sup>13</sup> *Radica Solovei. Activitatea Guvernamentului Transnistriei in domeniul social-economic si cultural (19 august 1941 — 22 januarie 1944).* — Teza di doctor in stiinte istorice. — Chisinau, 1999. — P. 192.

<sup>14</sup> Йдеться про праці, які ці автори видали ще за радянських часів: *Гратинич С.А.* На левом берегу Днестра. (Страницы совместной борьбы трудящихся Молдавии и Украины против немецко-румынских фашистских захватчиков. 1941-1944). — Кишинев, 1985. — 188 с.; *Левит И. Э.* Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. — Кишинев, 1981. — 391 с.; *Його ж.* Крах политики агрессии диктатора Антонеску. (19.X.1942 — 23.VIII.1944). — Кишинев, 1983. — 230 с. та ін.

<sup>15</sup> Ось на поверхню й «випливає» тема, яка ще й досі системно й креативно не розроблена у вітчизняній історіографії.

<sup>16</sup> *Radica Solovei. Ibidem.* — P. 175.

<sup>17</sup> Зовсім протилежної точки зору дотримується румунський історик Іоан С. Ністор у праці «Історія румун Транснїстрії», де він намагається довести, що ці землі споконвічно були румунські і населення переважало тут румунське...

<sup>18</sup> *Стату В.* История Молдовы. — Кишинев, 2003. — С. 365-370.